

**ԱՆՁՆԱՎՈՐՎԱԾ ԲՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐՊԱՐԸ
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ «ԱՆՈՒՇ» ՊՈԵՄՈՒՄ**

ԼՈՒՍԻՆԵ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ

Հոգվածում անդրադարձել եմ «Անուշ» պոեմում բնությանը վերապահված անփոխարինելի դերի բացահայտմանը: Այնտեղ չքնաղ պատկերներով ու վառ գույներով կենդանացել է Լուսինա հեքիաթային աշխարհը: Բայց դա ինքնանպատակ չէ. բնությունը պոեմի գործող անձերից մեկն է, որն իր կարևորությամբ չի զիջում գլխավոր հերոսներին: Բնապատկերները նպաստում են հերոսների հոգեբանական ապրումների ուժեղացմանը:

Քանալի բառեր – բնություն, անզուգական բնապատկերներ, անձնավորված բնության, մակդիրներ, գեղեցիկ համեմատություններ, չափազանցություններ, մարդու և բնության անխզելի կապ:

Բնության նկատմամբ պաշտամունքի հասնող մեծ սերը բանաստեղծի հոգում բույն է դրել դեռ մանկուց. «...Իմ մերը թռչող կին էր. արծվի թռիչք ուներ: Ամենաբարձր սարերում, ծաղկոտ տեղերում է պահել ինձ, կանաչներում, աղբյուրների մոտ... Շատ բան է տվել ինձ մայրս, շատ էր սիրում ինձ, շա՛տ: Ինչ – որ սարի բան կա իմ մեջ - նանիցն է... »¹:

Բնության նկատմամբ մանկուց տարերայնորեն դրսևորված սերը մշտապես ուղեկցել է բանաստեղծին նաև գիտակից շրջանում՝ դառնալով նրա գեղագիտական սկզբունքների էական կողմերից մեկը:

Մենք կբավարարվենք միայն «Անուշ» պոեմում բնությանը վերապահված դերի բացահայտմամբ, իհարկե, մյուս պոեմների հետ ունեցած աղերսներով ու զուգադրական քննությամբ:

Թումանյանի պոեմներից միայն չորսն են սկսվում բնության նկարագրությամբ («Լոռեցի Սաքոն », «Ալեք», «Հառաչանք», «Անուշ»), իսկ մյուսների սկզբնամասում պարզապես մեկ – երկու տողի շրջանակներում է պատկերվում բնությունը («Մարոն», «Դեպի անհունը», «Մերժած օրենք»):

Մ. Մկրյանը կյանքի հանգամանքներով է բացատրում մարդու՝ իր նմանի նկատմամբ չարանալու երևույթը: Սակայն մարդը ոչ թե չի հանդուրժում իր նմանի երջանկությունը, այլ պարզապես հետևում է դարերով ամրագրված

¹ **Թումանյան Ն.**, Թումանյանի մանկությունը և պատանեկությունը (1869-1883), Երևան, 1938, էջ 15:

և իրենց կյանքը կարգավորող նահապետական բարքերին: Անուշը, Սարոն ու Մարոն ոչ այնքան մարդկանց չարության, որքան նահապետական միջավայրի անմեղ զոհերն են: Մարդիկ չեն կարողանում շրջանցել իրենց վրա խոր կնիք դրած նահապետական օրենքները:

Երբ համեմատում ես «Անուշ» պոեմի առաջին և երկրորդ տարբերակները, ուշագրավ մի իրողության ես հանդիպում: Պոեմի առաջին տարբերակի մոտ կեսը կազմող սկզբի երկար հատվածի փոխարեն գրված երկրորդ տարբերակի նախերգանքը, հարսանիքի տեսարանին նախորդող առաջին և երկրորդ երգերը սերտորեն առնչվում են բնությանը: Ավելին, բնությունն անձնավորված է.

*Դեպ էն սարերը, որ վես, վիթխարի,
Հարթած շարքերով բըռնած շուրջպարի,
Հըսկա՜ շուրջպարի բըռնած երկընքում,
Հըրճվում են, ասես, էն մեծ հարսանքում
Պերճ Արագածի նազելի դըստեր,
Որ Դև - Ալ, Դև -Բեթ և այլ հըսկաներ,
Խոլ – խոլ հըսկաներ հընոց աշխարհի,
Փախցըրին բերին անառիկ Լոռի²:*

Գրականագետները բազմիցս անդրադարձել են այն հարցին, որ առաջին տարբերակի թերություններից են հեղինակի քնարական շեղումները, որոնք տարբեր բնույթի են: Պատկերվում է Լոռվա չքնաղ բնությունը, սակայն դա ինքնանպատակ է, սոսկ գեղեցիկ պատկեր, որը միահյուսված չէ հերոսների ներաշխարհին: Բնությունն առաջին «Անուշ» - ում անձնավորված չէ, չունի ակտիվ դեր: Այն հայրենի երկրի զարմանահրաշ ու գերող բնության գեղարվեստական արտահայտությունն է միայն: Ամբողջովին այլ է պատկերը «Անուշ» - ի երկրորդ տարբերակում. չքնաղ պատկերներով ու վառ գույներով կենդանացել է Լոռվա հեքիաթային բնաշխարհը իր մայր գետով, կանաչ սար ու ձորով, պես – պես ծաղկունքով, մութ այրերով ու թավուտ ծմակով: Տեսանելի, գեղեցիկ ու անզուգական են հեղինակի կերտած բնապատկերները.

² Հ. Թումանյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 3, Երևան, 1989, էջ 83: Հ. Թումանյանի պոեմներից մեջբերումները կատարված են ըստ նրա երկերի լիակատար ժողովածուի ակադեմիական հրատարակության (հ. 1 – 10, 1988 - 1999): Այսուհետև նույն հրատարակությունից քաղվածքների աղբյուրը կնշվի շարադրանքում. փակագծում հոռմեական թվանշանով կնշվի համապատասխան հատորը, իսկ արաբականով՝ էջը:

*Ամպերը դանդաղ ուղտերի նըման՝
Նոր են ջուր խըմած ձորից բարձրանում.
Քարոտ թիկունքից Չաթինդաղ լեռան
Նոր է արևը պըռռունգը հանում: (III, 98)*

Բազմաթիվ են գեղեցիկ նկարագրությունները և ընտրության դեպքում կանգնում ես դժվարության առաջ:

Պոեմի նախերգանքից մինչև վերջերգը բնությունը մասնակցում է դիպաշարի գործողությունների զարգացմանը: Այն մեծ տեղ է գրավում պոեմում, բայց դա ինքնանպատակ չէ. բնությունը պոեմի գործող հերոսներից մեկն է, որն իր կարևորությամբ չի զիջում գլխավոր հերոսներին: Վերջինս նախ նպաստում է միջավայրի պատկերների ստեղծմանը: Սակայն բնության տեսարանները սոսկ գեղեցիկ պատկերներ չեն: Դրանք ունեն կարևոր գործառույթ. նպաստում են հերոսների հոգեբանական ապրումների ուժեղացմանը: Մարդն ու բնությունը մի անքակտելի ամբողջություն են կազմում, լրացնում են իրար: Բնապատկերները ներառում են հեղինակի կյանքի ու նրա սիրելի դեմքերի հետ կապված մի ողջ պատմություն, որն, ավաղ, անցյալ է դարձել.

*Է՛յ հին ծանոթներ, է՛յ կանաչ սարեր,
Ահա ձեզ տեսա ու միտքս ընկան,
Առաջըս եկան երջանիկ օրեր,
Սիրելի դեմքեր, որ հիմի չըկան:
Անցել են, ոնց որ ծաղկունքը պես-պես,
Որ անցած գարնան կային ձեր լանջում.
Անցե՛լ ձեր գըլխի հերվան ծյունի պես,
Բայց եկել եմ ես՝ նրանց եմ կանչում: (III, 83)*

Պոեմի առաջին երգի երրորդ հատվածում էլ է բնությունը նույն նպատակին ծառայում.

*Եվ մութ այրերից մամռոտ ժայռերի,
Թավուր ծմակի լռին խորքերից,
Մանուկ հասակիս հընչուն ծիծաղի
Արձագանքն ահա լըսում եմ նորից:
Թընդում է զըվարթ աղմուկը բինի,
Բարձրանում է ծուխն իմ ծանոթ ուրթից,
Ու բոլորն, ահա, նորից կենդանի
Ելնում են աշխույժ վաղորդյան մութից,
Ու թարմ, ցողապատ լեռների լանջում...*

Սու՛ս... ակա՛նջ արա,- հովիվն է կանչում... (III, 84)

Բնապատկերները ոչ միայն համադրվում ու միահյուսվում, այլև երբեմն հակադրվում են հերոսների ապրումներին ու ներաշխարհին: Պոեմի վեցերորդ երգն սկսվում է զարնան նկարագրությամբ, որին բանաստեղծը հակադրել է Անուշի հոգեվիճակը: Ավարտվել էր Անուշի կյանքի զարունը, բնության զարթոնքը նրան ոչ մի բան չի ավետում ու խոստանում: Հերոսուհին հաշտվել է իր դառը ճակատագրի հետ: Պոեմի հերոսները բնության հարազատ զավակներն են՝ յուրաքանչյուր նյարդով ամուր կապված նրա սար ու ձորի հետ: Հովիվ է Սարոն, բնության որդին, որն իր երիտասարդ կյանքի տարիներն անցկացնում է բնության գրկում, «ընկեր սարերի» հետ ցնծում ու թախծում: Հովիվներ են Թումանյանի մյուս պոեմների հերոսները՝ Կարոն («Մարոն»), Ալեքը («Ալեքը»), Սաքոն ու նրա ընկերները («Լոռեցի Սաքոն»):

Չորան Կարոն սարերի

Մի հովիվ էր վիթխարի... (III, 13)

Հովիվ Ալեքն այն սարերում

է մեծացել, միշտ ոչխարում: (III, 30)

Հովիվ է Սաքոն, ունի մի ընկեր... (III, 18)

«Անուշ» պոեմի մյուս հերոսներն էլ են բնության անբաժանելի մասը. ապրում, արարում ու աշխատում են բնության գրկում:

Պոեմում Թումանյանը ներկայացրել է մարդ-բնություն զուգահեռը, որն անմիջականորեն առնչվում է նրա կենսահայեցողության հետ: Ժողովրդական խաղիկների ոգով զրված «ջանգլուկում»-ներում ու խմբերգերում մարդը և բնությունն անբաժանելի ու ներդաշնակ մի ամբողջություն են կազմում:

Մեռնեմ գարունքիդ

Ծաղկած գարուն ես

Սարի պես մեջքիդ

Կանգնած յար ունես: (III, 92)

Հեղինակն այնպիսի խոսուն մակդիրներով է բնորոշում իր հերոսներին, որոնք բնությանն են հատուկ.

Նա սիրուն էր, անուշահոտ,

Աչքերը լի ծիծաղով,

Նա գալիս էր ցողոտ, շաղոտ

Հանաքներով ու խաղով (III, 108)

Հանդիպում ենք նաև հակառակ երևույթին, երբ հեղինակն անձնավորում է բնությունը.

*Ու նըրանց հետը՝ ցող – արցունքով
Լըցված սըրտերն ու աչեր՝
Սարի ծաղկունք տըխտոր սյուքով
Հառաչեցին էն գիշեր: (III, 82)*

Բնությունը պոեմի հերոսների հարազատ տարերքն է, նրանց մայրը, վշտերի կարեկիցը: Սիրուց էրված հովիվը «խաղեր էր ասում» ու «շըհու էր փչում» ցողապատ լեռների լանջերին, որովհետև բնությունն ավելի բարի էր ու գթառատ, քան մարդկանց՝ զգացմունքներն արհամարհող ու քարացած օրենքներով առաջնորդվող աշխարհը: Իր ուրախ, անհոգ ու երազ օրերն այնտեղ էր անցկացրել Սարոն: Բնությունը նաև երկու սիրահարների հանդիպման վայրն էր, նրանց սիրո միակ վկան, հավատարիմ բարեկամը: Վշտի ու հուսահատության պահին նա չի մոռանում իր զավակներին, ամուր ու աներեր կանգնում է նրանց կողքին: Գյուղից ու ընկերոջից հալածված Սարոն «ընկեր սարերին» էր գանգատվում:

Ամբոխը չի թողնում, որ Սարոյի դին ամփոփեն գյուղի գերեզմանատանը: Եվ նորից իր հալածական զավակին պատսպարում է բնությունը (մեկ անգամ էլ էր գյուղից փախած սիրահար զույգն ապաստանել բնության գրկում):

Այն, ինչ զլանում են անել մարդիկ, բնությունն է անում: Իր սիրասուն զավակին ճանապարհ է դնում և միաժամանակ դիմավորում է ընդունված կարգով: Ձորում՝ մայր գետի եզերքին էլ ամփոփում են սարերի զավակի՝ հովվի դին:

*Ծառ ու ծաղիկ սըվսըվալով
Բույր խընկեցին դյուրեկան,
Ծեր Դև - Բեդն էլ ահեղ ծենով
Երգեց վսեմ շարական: (III, 105)*

«Անուշ» պոեմում մարդկանցից հալածված դժբախտ հովվի հավերժական հանգրվանը դարձավ բնությունը: Նույն իրողությունն առկա է նաև Թումանյանի առաջին պոեմում: Անուշի ու Սարոյի նման Մարոն էլ, հալածված անգամ հարազատ ծնողներից, ապավինում է մայր բնությանը: Երկու պոեմներում էլ մայրերն ու մայր բնությունն են սգում իրենց սիրելի զավակների վաղաժամ ու ծանր կորուստը՝ «սըգվոր ուռենին» («Մարոն») ու «սըգվոր գետը» («Անուշ»): Անհուն վշտից հոգեկան հավասարակշռությունը կորցրած Անուշը հեռանում է մարդկանց անսիրտ միջավայրից, որը միայն աղետ է բերում, մարդկային

ճակատագրեր խորտակում: Նա ողջ օրը մոլոր շրջում է ձորերում, երգում է ու լալիս՝ հիշելով իր երջանիկ օրերը: Իր անդարմանելի ցավը պատմում է Դեբեդին ու անվերջ հոսող արցունքը խառնում նրա ջրերին: Սարոյի թաղմանը վսեմ շարական երգող գետն է միայն մտահոգվում դժբախտ աղքատ ճակատագրով, փորձում է դարմանել նրա անհուն ցավը: Ի հեճուկս մարդկային դաժան միջավայրի՝ նա ցանկանում է միացնել երկու դժբախտ սիրահարներին.

*Վըշվըշում է գետը – վու՛շ, վու՛շ,
Ու հորձանք է տալիս հորդ,
Ու կանչում է՝ «Արի՛, Անու՛շ,
Արի՛ փանեմ յարիդ մուր... »: (III, 109)*

Պոեմում բնությանը համազոր է նաև Դեբեդի «կերպարը»: Հեղինակի վրա մեծ ազդեցություն է ունեցել Դեբեդն իր ծորով ու վշտոցով: Իր կենսագրական նյութերի մեջ Թումանյանը գրել է. «Իմ մեծ ուսուցիչն է եղել Դեբեդի վշտոցը՝ գիշերները լուսության մեջ միշտ ականջ էի դնում Դեբեդի ձենին, երբեմն խուլ ու խոր, երբեմն պարզ ու ահավոր և կարծես խոսում էր հոգուս հետ»³:

Բանաստեղծի հոգու հետ խոսող գետը խոսում է նաև նրա հերոսների հետ ոչ միայն «Անուշ», այլև «Լոռեցի Սաքոն» և «Հառաչանք» պոեմներում: Սակայն «Անուշ» պոեմում Դեբեդը գլխավոր հերոսներից մեկն է: Դեբեդն առաջին անգամ հիշատակվում է 23 – րդ հատվածում, երբ արդեն հայտնի էր Սարոյի սպանության բոլոր.

*Նայում են ներքև ... ձեն չի գալիս դեռ.
Դեբեդն է մենակ անդընդում հուզված՝
Խըլածայն ողբով սողում դեպի ցած: (III, 102)*

Մայր գետը մորից էլ շուտ է արձագանքում կատարված ոճիրին, քանի որ նա այդ ամենի տխուր վկան էր եղել:

Երբ Սարոյի նանն ուժասպառ է լինում ու նվաղում, այլևս չի կարողանում շարունակել իր ողբը, այդ դերը ստանձնում է Դեբեդը: Վիշտը գետի միջոցով փոխանցվում է մայր բնությանը: Բնությունն անսահման վշտի տեր էր, որովհետև հարազատ զավակն էր սպանվել, սարերը մնացել էին «որբ ու անչորան».

*Գիշերը իջավ, թանձրացավ մուլը,
Եվ նըվաղեցին ձեները տըրտում,*

³ Ն. Թումանյան, Թումանյանի մանկությունը և պատանեկությունը (1869 - 1883), էջ 35:

Հոգնեցի՛ն հանգա՛ն... Ծերուկ Դեբեդը

Սըգում էր մենակ խավար անդընդում... (III, 104)

Բնության նման Դեբեդն էլ է անձնավորված պոեմում: Ողբալուց ու հեծեծալուց հետո նրան մնում էր միայն շարական երգել հովվի հոգու հանգստության համար: Մարդիկ սիրող սրտերին բաժանեցին ու դժբախտացրին, իսկ Դեբեդն անօգնական Անուշին ցանկանում է տանել «յարի մոտ»: Կյանքում բնության դժբախտ զավակները, հեռանալով այս աշխարհից, շարունակում են ապրել բնության մեջ, ծուլվում են նրա տարերքին:

«Անուշ» պոեմն աչքի է ընկնում արտահայտչամիջոցների ու տաղաչափության ձևերի բազմազանությամբ: Գեղեցիկ ու խոսուն են մակդիրները, համեմատություններն ու չափազանցությունները: Պոեմը հարուստ է հատկապես այնպիսի համեմատություններով, որոնց մի եզրը պարտադիր բնությունն է: Ստորև ներկայացնում ենք դրանցից մի քանիսը.

Դուրս եկավ թեթև ամպերի տակից

Անուշը՝ փախած եղնիկի նըման: (III, 89)

Ամպերը դանդաղ ուղտերի նըման՝

Նոր են ջուր խըմած ձորից բարձրանում... (III, 98)

Ինչպես մի հեղեղ վեր կենար հանկարծ,

Երկընթի մըթնած ամպերից իջներ,

Ինչպես փոթորիկ սաստիկ – սրընթաց,

Գյուղից սլացան մի խումբ կտրիճներ: (III, 99)

...Վախենում եմ ես ...դամեդ տեղը դիր...

Սիրտըս դողում է տերևի նըման... (III, 99)

Պոեմի հերոսներն էլ են իրենց համեմատում բնության տարրերի հետ: Անուշը նմանություն է տեսնում մերթ ուռենու, մերթ էլ ծաղիկների ու իր միջև: Նա էլ է մի ներքին տեսողությամբ տեսնում ու զգում մարդու և բնության անխզելի կապը.

Ասում են ուռին

Աղջիկ էր ինձ պես

Մնում էր յարին,

Ու չեկավ նա տես...(III 88)

Այս ավանդության մեջ խոր կենսափիլիսոփայություն կա: Սերը՝ անաղարտ ու զորեղ այդ զգացմունքը, չի մեռնում, այլ վերափոխվելով բնության մի մասնիկի՝ հավերժ ապրում ու հարատևում է: Նույն գաղափարի գեղարվեստական մարմնավորումն է Դանիել Վարուժանի «Հարճը» պոեմը:

Ծաղիկ հասակում կյանքից ամենամեծ հարվածն ստանալով՝ Անուշն այլ հայացքով է սկսում նայել աշխարհին ու երևույթներին: Նա նմանություն է տեսնում իր և զուր տորոպող ծաղիկների միջև. նրանց սիրտն էլ է սև ու տխուր, ինչպես իրենը: Անուշն էլ մի գեղեցիկ ու դեռափթիթ ծաղիկ է, որ վաղաժամ թոշնում է անսահման վշտից.

*Դուք էլ, սարի սիրուն ծաղկունք,
Թաքուն մի ցավ ունիք լուռ,
Աչիկներդ լիքն է արցունք
Սիրտներդ սև ու տըխուր: (III, 93)*

Ուռենին առկա է նաև «Մարո» պոեմում: Այն կարծես պատասպարում է հասարակությունից հալածված մանկահասակ աղքատ մարմինը, դրա համար էլ հեղինակը կիրառել է «սըգվոր» մակդիրը՝ անձնավորելով բնությունը (նույն մակդիրով հեղինակը բնութագրել էր նաև մայր գետին «Սըգվոր գետը՝ ծեր Դեբեդը...»):

Վերլուծության հետևյալ փորձից պարզ դարձավ, որ Թումանյանի պոեմների գերակշիռ մասում այս կամ այն չափով պատկերված է բնությունը, կան գեղեցիկ բնապատկերներ: Բայց միայն «Անուշ» պոեմում է հեղինակը մարդկայնացրել բնությունը՝ վերջինիս դարձնելով պոեմի գլխավոր հերոսներից մեկը:

ОБРАЗ ПЕРСОНИФИЦИРОВАННОЙ ПРИРОДЫ В ПОЭМЕ “АНУШ” ОВАНЕСА ТУМАНЯНА

ЛУСИНЕ ГАБРИЕЛЯН

В статье рассматривается определяющая роль природы в поэме “Ануш”. В чудесных образах и яркими красками оживает сказочная природа Лори. Но это не самоцель. Природа - это действующее лицо поэмы, которое своей значимостью не уступает главным героям поэмы. Пейзажные зарисовки способствуют усилению восприятия эмоциональных переживаний героев и гармонизируют с их внутренним миром.

Ключевые слова - природа, неповторимые пейзажи, персонифицированная природа, эпитеты, красивые сравнения, гиперболы, неразрывная связь человека и природы.

THE IMAGE OF PERSONIFIED NATURE IN THE POEM “ANUSH” BY
HOVHANNES TUMANYAN

LUSINE GABRIELIAN

The article reveals the unique role of nature in the poem “Anush”. The fabulous world of Lori with its magnificent views and bright colours is revived here. But it is not an end in itself: the nature is one of the characters of the poem, which is not less essential than the main ones. Represented landscapes contribute to the intensification of characters’ psychological state.

Key words - nature, fabulous landscape, personified nature, epithet, beautiful comparisons, exaggerations, inseparable connection between nature and human.